

Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science**Yıl: 5, Sayı: 25, Temmuz 2018, s. 609-619****Umit KYDYRBAYEVA**

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, yay_79@mail.ru

Mustafa UĞURLU

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, muugurlu@mu.edu.tr

**KAZAK HANLARININ RESMÎ YAZIŞMALARI ÜZERİNE
YAPILAN ÇALIŞMALAR¹****Özet**

Kazakların tarihini ve ekonomik, kültürel özelliklerini incelemek için Kazak hanlarının ve sultanlarının XVII-XIX. yüzyıllardaki resmî yazışmaları çok önemlidir. Çünkü bunlar vasıtasıyla adı geçen hanların, kendi bakış açısından, etrafındaki siyasî, ekonomik olaylar yansıtılmakta; boylar arası ilişkiler ve ilişkide olduğu şahıslar zikredilmektedir.

Bu resmî yazışmaların çoğu Rus çarlarına ve Buhara, Hive, Kalmuk hanlarına, Cungan hontaycılarına yazılmıştır; Osmanlı padişahları ve İran şahlarına gönderilenleri de vardır. O dönemde Kazakistan bölgesindeki en güçlü devletin yöneticileri olan Rus çarlarına yazılan yazışmalarda, askerî ve ekonomik yönden yardım veya destek isteği öne çıkmaktadır.

Günümüzde bu yazışmalar Kazakistan, Rusya, Çin, Türkiye, İran ve Özbekistan devlet arşivlerinde bulunmaktadır. Ancak bunlar hakkında araştırmalar ve vesika yayınları şimdiye kadar yeterince yapılmamıştır; yapılanlar da görüntü bakımından nispeten kalitesiz basılmışlardır. Dolayısıyla bu durum hem vesikalara ulaşmayı hem de üzerinde inceleme yapılmasını zorlaştırmaktadır. Bu yazışmaların dil özellikleri üzerine yapılan çalışmalar ise yok denecek kadar azdır. Bu alanda

¹ Bu çalışmada Kazak hanlarının ve sultanlarının XVII-XIX. yüzyıllardaki resmî yazışmaları hakkında yapılan çalışmalar incelenmiştir

yapılan çalışmalar, Kazakistan Cumhuriyeti bağımsızlığına kavuştuktan sonra nispeten artmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türklük bilimi, Kazakistan, Kazaklar, Kazak hanları, diplomatika (resmî yazışma)

SCIENTIFIC RESEARCH PAPER ON KAZAKH KHAN'S LETTERS

Abstract:

The official letters of the Kazakh khans and sultans written in XVII-XIX centuries plays a significant role in history of the Kazakhs, economic and mentality. Because the political and economic conditions, relationships of tribes with each other and persons who held important place in these relationships, all this information is shown in the letters of the Khans, which is the personal view of the Khans, respectively.

Most of the official letters had written to the Russian kings and Bukhara, Khiva, Kalmyk khans, Dzungarian huntayshis. Among them, there was letters to Ottoman emperor and Iran shah. During that period, there were letters in priority, regarding military and economic support or assistance from the most powerful state, kingdom of the Russia.

Now, the original official letters are stored in the archives at Kazakhstan, Russia, China, Turkey, Iran and Uzbekistan. However, the research work regarding this authenticity of documents and documentation is not fully developed. Copy of originals are not clear in some of the published materials. Therefore, these shortcomings cause difficulties in using and making research of this copy of originals. There is a very little research work about linguistic features of these letters. Research work on official letters began to increase gradually after the independence of the Kazakhstan.

In this article will be consider research work on letters of Kazakh khans and sultans of the XVII-XIX centuries.

Key Words: Turkology, Kazakhstan, Kazakhs, Kazakh khans and diplomatic (official letter)

GİRİŞ

Kazaklar, çoğunluğu günümüz Kazakistan Cumhuriyeti topraklarında olmak üzere İdil boyundan Batı Sibirya'ya, Hazar denizinden Doğu Türkistan'a kadar olan bölgede yaşayan Türk topluluğudur. Dilleri Kıpçak lehçeleri arasındadır.

Kazaklarla ilgili ilk tarihî bilgiler Mirza Haydar Duğlat'ın *Tarih-i Reşidî* adlı eserinde bulunmaktadır. Bu eserde Kazak Hanlığının XV. yüzyılın ortasında Ebü'l-hayr Hanlığı ve Doğu Çağatay Hanlığı arasında meydana gelen iç siyasî çatışmaları neticesinde ortaya çıktığı, Ak

Orda'nın son hanı Barak Han'ın oğulları Kerey ve Canıbek sultanlar tarafından kurulduğu belirtilmektedir (Karatay 2006: 446-449).

Doğu Çağatay Hanlığının yöneticisi İsen Buga Han, bölgesini Ebü'l-hayr Hanlığı ve Kalmuklardan (Oyratlar) korumak için, Ebü'l-hayr Hanlığından ayrılan Kazaklarla iyi ilişkiler kurmuş, dolayısıyla Canıbek ve Kerey Hanların Yedisu'nın güney-batısı, Çu nehri ve Kozıbası dağları yöresinde yerleşmesine izin vermiştir. İsen Buga Han'ın ölümünden sonra Kazak Hanlığı hızla güçlenmiştir (İbragimov 1969: 195). İlk yıllarda Kazak hanları Sırderya boyundaki şehirleri ele geçirerek bu bölgedeki halkların bir araya gelmesini sağlamıştır.

Kazak Hanlığı, XV-XVI. yüzyıllarda komşu devletlerin iç ve dış sorunlarından yararlanarak Hazar Denizi'nin doğusu ile Aral Gölü'nün kuzeyinde kalan topraklardan başlayarak Yedisu bölgesine, İrtiş Irmağı'nın yukarı kesimleri ve Altay dağlarının batısına kadar uzanan bölgelerde hüküm sürmüştür.

XVIII. yüzyılın başlarında Kazak Hanlığı'nın merkezî yönetimi zayıflamış, Kazaklar, kendi boy beylerinin yönetiminde 'cüz'lere bölünmüştür. Bu yüzden bölgede Cungarlar, büyük bir tehlike oluşturmıştır. Bunun sonucunda Kazak boyları bir süreç içinde Rusların himayesi altına girmek zorunda kalmıştır. Ancak Kazak Hanlığı XV. yüzyılın ortasından XIX. yüzyılın başına kadar bölgede etkinliğini sürdürmüştür.

1. Kazak Hanlığının Komşu Ülkelerle Siyasî İlişkileri

Kazak Hanlığı, çevresindeki ülkeler ve yöneticilerle siyasî-diplomatik ilişkiler kurmuştur. Bunların başında bölgenin en güçlü devleti olan Rus Çarlığı gelmektedir.

Rusların Kazakistan bölgesine olan ilgisi özellikle, XV-XVI. Yüzyılda Orta Asya hanlıklarıyla ticaret ve diplomatik ilişkileri sonucunda artmaya başlamıştır. Bu yüzden Ruslar bu bölgedeki ticaret yollarının güvenliğini sağlamak için, yazışmalar ve elçiler vasıtasıyla tedbirler almıştır.

Kazakistan topraklarını Rusların ele geçirme faaliyetleri ise XVIII. yüzyılın başında İrtiş'ten Ural Irmağına uzanan bölgede kaleler inşa edilmesi ve tahkim edilmiş bir hattın oluşturulmasıyla başlamıştır.

Rusların Sibiry'a'yı işgalinden sonra, Kazakistan'ın kuzey sınırlarına yaklaşmasının bir sonucu olarak, Kazak hanları ve sultanlarıyla Ruslar arasındaki diplomatik ilişkiler daha da artmıştır. XVII-XVIII. yüzyıllarda iki ülke arasındaki ilişkiler çoğunlukla Batı Sibiry'a sınır bölgesi üzerinden gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, Kazak yöneticilerinin resmî yazışmalarının gönderildiği ve korunduğu yer çoğunlukla Tobolsk, Tümen ve Tomsk ilçeleri olmuştur.

Ayrıca, 1735 yılında Kazakistan'ın kuzey-batı sınırında bölgenin idarî merkezi olarak Orenburg şehrinin kurulması ve XVIII. yüzyılın ortalarında Sibiry'a sınır bölgesindeki askerî ve idarî yönetimin Tobolsk'tan Omsk şehrine taşınması, Kazak hanları ve sultanlarıyla Rus yöneticileri ve temsilcileri arasındaki siyasî ilişkileri daha da yoğunlaştırmıştır.

Kazak Hanlığı, Rusların dışında Çin, İran, Osmanlı Devleti gibi diğer ülkelerle siyasi-diplomatik ilişkiler kurmuştur.

Osmanlı Devleti, Rusların Astırahan Hanlığını işgal etmesinden sonra, 1556 yılında Orta Asya ile daha kolay bağlantı kurmak için Osmanlı donanmasını Hazar denizine çıkarmak amacıyla Don-Volga kanalını açma girişiminde bulunmuştur. Bu dönemlerde Kazak hanı Haknazar Han (1538-1580) ile dönemin Osmanlı Sultanları arasında diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Bunun dışında 1713-1715 yılları arasında Kayıp Han, Osmanlı Padişahı III. Ahmed'e Rus Çarlığı ve onun müttefiki olan Kalmuk hanı Ayuke Han'ın (1646-1724) siyasetini şikâyet eden resmî bir yazışma göndermiştir (Kıdıralı 2008: 72).

İran Şahı, 1746 yılında Ebü'l-hayr Han'a Ruslara karşı yardım gönderebileceğine dair bir resmî yazışma göndermiştir (Tulibaeva 2001: 45). Bu yazışmadan başka İran ve Hindistan arşivlerinde bulunan Tavke Han, Kasım Han ve Calantös Batır hakkında yazılan resmî belgeler Kazak hanlarının İran şahlarıyla yaptıkları diplomatik ilişkilerinin kanıtıdır.

Kazak hanlarının Çin Devleti ile olan ilişkilerini, 1756-1807 yıllarında Abılay Sultan, Abılpeyiz Sultan, Bolat Sultan ve Veli Sultan tarafından gönderilen Kalmukça ve Çağatay Türkçesiyle kaleme alınan resmî yazışmalardan anlayabiliriz.

2. Kazak Hanlarının Resmî Yazışmaları

612

Sovyet döneminde Kazakistan bölgesinin tarihi çoğunlukla Ruslar tarafından yazılan araştırmalara dayanarak incelenmiştir. Oysa Kazak halkının kültürünü, sosyal hayatını ve komşu ülkelerle olan ilişkilerini doğrudan birincil kaynaklardan öğrenmek mümkündür. Bu bağlamda XVIII-XIX. yüzyıllarda Kazak hanları ve boy beylerinin ("sultan") yazdırdıkları resmî yazışmalar çok önemlidir. Elbette bu yazışmalar, Kazak yöneticilerin kendi yaşadıkları tarihî olaylarla ilgili kendi bakış açılarını ve değerlendirmelerini anlamaya, ayrıca bu dönemde yaşayan tarihî şahsiyetlerin isimlerini öğrenmeye de büyük bir katkı sağlayacaktır.

Farklı hukukî, siyasi, şahsî ve toplumsal konularla ilgili hususları dile getirmelerine göre biçimi, içeriği ve resmî olup olmaması değişen bu yazışmalar devlet yöneticilerine veya şahıslara yazılmıştır. Resmî yazışmalarda bile yazım biçiminin serbest, dilinin sade olması, yani daha çok konuşma dilini andırır kelimeler, deyimler ve folklor unsurlarının yer alması dikkat çekicidir.

3. Kazak Hanlarının Resmî Yazışmalarının Bulunduğu Arşivler

1. *Arhiv vneşney politiki Rossiiskoy imperii İstoriko-dokumentalnogo departamenta MID RF (Moskova)* [= Rus İmparatorluğu Dış Politikaları Arşivi, RF DİB Tarihî Belgeler Bölümü]

1.1. Fond N119. Kalmıtskiye dela [= Kalmıklarla İlgili Dosya]

1.2. Fond N 122. Kirgiz-kaysatskiye dela [= Kazak-Kaysaklarla İlgili Dosya]

2. *Rossiiskii gosudarstvennyy arhiv drevnih aktov (Moskova)* [=Rus Devlet Arşivi, Eski Belgeler]

2.1. Fond N 248. Senat i ego uçerejdeniya [= Senato ve Kurumları]

2.2. Fonda N 1100. Kantselyaria Orenburgskogo gubernatora İ.A.Reynsdorpa [= Orenburg Valisi İ. A. Reynsdorp'ın Bürosu]

3. Rossiiskii gosudarstvennyy istoričeskii arhiv (St.Petersburg) [= Rus Devlet Tarihî Arşivi]

3.1. Fond N 1263. Komitet ministrov [= Bakanlar Komitesi]

3.2. Fond N 1281. Sovet ministra vnutrennih del [= İç İşler Bakanlık Kurulu]

3.3. Fond N 1286. Departament politsii ispolnitelnoy MVD [= İç İşler Bakanlığı'nın Polis Teşkilâtı]

3.4. Fond N 1291. Zemskii otdel MVD [=İç İşler Bakanlığı'nın Zemsk Şubesi]

4. Sankt-Peterburgskii filial arhiva Rossiiskoy Akademii nauk [= Rus Bilim Akademisi Arşivi, St.Petersburg Şubesi]

4.1. Fond N 21. Miller Gerard Fridrih (Feodr İvanoviç) (1705-1783), istorik, akademik, konferents-sekretar Akademii nauk [= Miller Gerard Fridrih (Feodr İvanoviç) (1705-1783), Tarihçi, Akademisyen, Bilim Akademisinin konferans sekreteri]

5. Arhiv Sankt-Peterburgskogo instituta istorii RAN [= St.Petersburg Tarih Enstitüsü, Bilim Akademisi Arşivi]

5.1. Fond N 267. M. P. Vyatkin (1895-1967), d.i.n., prof. Materialı po istorii Kazakhstana [=Prof. M. P. Vyatkin (1895-1967), Kazakistan Tarihi Hakkında Materyaller]

6. Natsionalnyy arhiv Respubliki Kalmıkyia (Elista) [= Kalmıkya Cumhuriyeti'nin Milli Arşivi]

6.1. Fond N İ-36. Sostoyasıi pri kalmıtskih delah pri Astrahanskoy gubernatore [= Astrakhan Valisi Dönemindeki Kalmyk Olayları]

7. Gosudarstvennyy arhiv Orenburgskoy oblasti RF [= RF Orenburg Bölgesi, Devlet Arşivi]

7.1. Fond N 1. Orenburgskaya ekspeditsiya [= Orenburg Seferi]

7.2. Fond N 2. Orenburgskaya komissiya [= Orenburg Kurulu]

7.3. Fond N 3. Orenburgskaya gubernskaya kantselyaria [= Orenburg Valilik Bürosu]

7.4. Fond N 6. Kantselyaria Orenburgskogo voennogo gubernatora [= Orenburg Askerî Valilik Bürosu]

8. Gosudarstvenniy arhiv Astrahanskoy oblasti RF [= RF Astrakhan Bölgesi, Devlet Arşivi]

8.1. Fond N 1. Kantselyarya Astrahanskogo grajdanskogo gubernatora [= Astrakhan Valiliği Sivil Büro]

9. İstoričeskii arhiv Omskoy oblasti RF [= RF Omsk Bölgesi, Tarih Arşivi]

9.1. Fond N 1. Voennno-pohodnaya kantselyarya glavnogo komandira Sibirskogo korpusa [= Sibirya Bölüğü Baş Komutanının Askerî Kamp Bürosu]

9.2. Fond N 2. Sibirskii general-gubernator [= Sibirya Valisi]

9.3. Fond N 3. Glavnoe upravlenie Zapadnoy Sibirii [= Batı Sibirya Baş Komutanlığı]

9.4. Fond N 6. Ştab otelnogo Sibirskogo korpusa [= Müstakil Sibirya Bölüğünün Karargâhı]

10. Tsentralniy gosudarstvenniy arhiv RK (Almatı) [= KC Merkez Devlet Arşivi] (Erofeva, 2014: 948)

10.1. Fond N İ-4. Oblastnoe pravlenie Orenburgskimi Kirgizami [= Orenburg Kırgızlarının Bölgesel Yönetimi]

10.2. Fond N 2300, Belge N 10. Kopii (mikrofilmov) dokumentov priobretennih iz fondov Rossiiskogo gosudarstvennogo arhiva drevnih aktov za 1585-1876 godı (RGADA) [= Rusya Devlet Arşivinden alınan 1585-1876 yılları arasındaki Eski Faaliyetleri Belgelerinin (Mikrofilm) Kopyası]

11. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

12. Osmanlı Arşivi

13. 保留在中国1号历史档案 [= Cin'in 1 Nolu Tarihî Arşivi]

13.1. 在军事管理保留的满洲应用复制的选项 [= Askerî Yönetim Kurumundaki Çince Belgelerin Kopyası]

3. Kazak Hanlarının Resmî Yazışmalarının Dağılık Olma Sebepleri

Yukarıda belirtildiği üzere Kazak hanları ve sultanlarına ait resmî yazışmaların asıl nüshaları, çoğunlukla diğer devletlerin yöneticilerine yönelik yazıldığından, yabancı ülkelerin arşivlerinde dağılık bir hâlde bulunmaktadır. Bunların kopyalarını bir araya toplama çalışmaları devam etmektedir. Bu yazışmaları tespit etme çalışmaları Sovyetler Birliği döneminde başlama-sına rağmen, çalışmaların çoğu Sovyetler sonrası döneminde gerçekleştirilmiştir. Fakat bu yazışmaların tamamının farklı sebeplerden dolayı arşivlerde bulunmaması kuvvetle muhtemeldir.

XVIII. yüzyılda Kazak yöneticileri tarafından yazılan resmî yazışmalar Rusya'nın üç farklı bölge arşivinde, XIX. yüzyılın birinci yarısına ait yazışmalar ise Rusya'nın farklı arşivlerinde ve Kazakistan'ın Merkez Devlet Arşivi'nde bulunmaktadır. Farklı dönemlerde kaleme alınan resmî yazışmaların diğerleri Çin, Türkiye ve Özbekistan arşivlerinde korunmaktadır (Erofeeva, 2014: 17). XVIII. yüzyılın ikinci yarısı Kazakistan tarihi ve diğer Türk halklarıyla ilgili evraklar 1788 yılında Tobolsk'te gerçekleşen yangın sebebiyle yok olmuştur.

Yazışmaların farklı Rus arşivlerinde bulunmasını Erofeeva şöyle açıklamaktadır: Kazak hanları ve sultanları tarafından Rus yöneticileri ve temsilcilerine gönderilen yazışmaların önce, Astrahan, Orenburg ve Sibirya bölgelerine gönderilmiş; orada Çağatay Türkçesinden Rusçaya çevrilmiş; asıl nüshalarının çeviri metinlerle beraber Dışişleri Kurumu'na ve oradan diğer resmî kurumlara gönderilmiştir. Zamanla, bu yazışmalarda konu olan meselelerle ilgili incelemeler yapılmıştır. Dolayısıyla, yazışmalar ile çevirileri, belediye memurlarının ekli belgeleri ve kurumlar arası yazışmalarla birlikte çıkarılan kararlar, konularına göre ayrı dosya hâlinde tutulmuştur. Süresi dolduktan sonra, belgelerin arşivlenmesi için merkezî ve yerli devlet kurumlarına gönderilmiştir. Ayrıca, gelen evraklarla ilgili devletin kurallarına aykırı olarak, Orenburg ve Sibirya valileri, hanlar tarafından alt düzey yetkililere gönderilen yazışmaların kopyasını düzenli bir şekilde Dışişleri Kurumu'na göndermemiştir. Ancak kraliçeye ya da yüksek makamlara yazılan yazışmalar St. Petersburg'a gönderilmiştir. Bunların dışındaki bölge yetkililerine gelen yazışmaların büyük kısmı merkezî kurumlara gönderilmeden bölgedeki belediye kurumlarında kalmıştır. Dolayısıyla, bu tür arşivleme ve kurumlar arası yazışma gönderme usulü, resmî yazışmaların Tobolsk, Omsk, Astrahan, Orenburg, St. Petersburg gibi şehirlerde bulunan devlet kurumlarına ve farklı arşivlere dağılmasına yol açmıştır. Bu durum, günümüzde Kazak hanları ve sultanlarının resmî yazışmalarını bir araya getirip bütünüyle incelenme konusunda zorluk yaratmaktadır (2014: 23).

5. Kazak Hanlarının Resmî Yazışmaları Üzerine Yapılan Çalışmalar

Kazak hanları ve sultanları tarafından, gönderilen yazışmaların asıl nüshaları ilk defa XIX. yüzyılın ortalarında Rusya'da yayınlanmıştır. Bunlar yayın yıllarına göre şöyle sıralanabilir:

HANIKOV, Y. V., (1851), *Poezdka iz Orska v Hivu i obratni, sovershennaya v 1740-1741g. Gladeşevim i Muravinom*, St. Petersburg, s. 22-23.* Burada Küçük Cüz hanı Ebü'l-hayr Han tarafından İran padişahı Nadir Şah'a Çağatayca ve Farsça yazılan iki mektubun asıl nüshaları ve Rusça çevirileri bulunmaktadır. 1862 yılında bu yazışmalar V. V. Berezin tarafından yeniden yayınlanmıştır; bk. BEREZİN, V. V., (1862), *Turetskaya Hrestomatya*, 2. Cilt, 1. Baskı, St.Petersburg.**

LEVŞİN, A. İ., (1832), *Rossiiskii gosudarstvennyy arhiv drevnih aktov*, St.Petersburg. Kazak hanı Tavekel Han'ın (1585-1598) yeğeni Sultan Oraz-Muhammed'in Rus Çarı I.Feodor'a gönderilen 2 mektubun Rusça çevirisi yer almıştır. 1961 yılında bu yazışmalar yeni-

*bkz. <http://homlib.com/read/hanykov-yav/poezdka-iz-orska-v-hivu-i-obratno-sovershennaya-v-1740-1741-godah-gladyshevym-i-muravinym-izdana-s-prilojeniem-sovremennoy-karty-millerova-puti-ot-orska-do-zyungorskih-vladiy-i-obratno-ya-v-hanykovym/27918> [Erişim Tarihi: 06.08.2018].

** bkz. <https://io.ua/26668684p> [Erişim Tarihi: 05.08.2018].

den yayınlanmıştır; bk. KİREEV, F. N., ALAYNİKOV A. K., SEMENYK G. İ. & ŞOYBAYEV, T. J. (1961), *Kazaxsko-russkie otnoşeniya v XVI-XVIII vekax*, Almatı.

TİMOFEEV, A. İ., (1882), *Kazaxsko-russkie otnoşeniya v XVI-XVIII veka*, 1.cilt, İİB yayın., St.Petersburg. Tobolsk arşivinden Rus tarihçisi G. F. Miller tarafından alınan resmî yazışmaların Rusçaya çevrilmiş nüshaları ve Tavke Han'ın Farsça yazılmış son mektubunun kopyasını yer almıştır. bk. LİHAÇEV, N. P., (1885) *Pamyatniki Sibirskoy istorii XVIII veka*, 2.cilt, St.Petersburg. LİHAÇEV, N. P., (1836-1960), *Materialı po istorii Başkirkoy ASSR*, 18. cilt, SSSR BA yayın., Moskova-Leningrad.

BASİN, V., (1971), *Rossiya i kazahskie hanstva v XVI-XVIII vv.*, Almatı. Hanların daha önce yayınlanmamış beş mektubu yer almıştır. bk. BASİN, V. Y., (1974), *Russko-Kazahskie otnoşenie*, Almatı.

ABİLKASIMOV, B., (1982), *Kazahski literaturny yazık vtoroy poloviny XIX veka*, XIX ğ. ekinşi jartısındaki kazak adebi tili, Gılım, Almatı. Ebü'l-hayr han, Abılay han, Nurali han, Karatay Han'ın yaklaşık on dört mektubunun tıpkıbasımı yer almıştır.

SALGARAULI, K., (1998), *100 Kucat (Kazak handığı vey Çin imperiyası arasındaki karım-katınastarga baylanısı kucattar)*, Sanat, Almatı. Ebü'l-hayr han, Abılay han, Nurali hanlar başta olmak üzere, diğer Kazak yöneticileri tarafından yazılan resmî yazışmaların Kazakça çevirisi yer almıştır. 2011 yılında Tayşibay tarafından yayınlanmıştır; bk. TAYŞIBAY, Z.S., (2011), *Kazaktın hanı – Abılay: Daviri, ömiri men kızmeti*, 2 cilt. Almatı.*

KASIMBAEV, J. K., (2001), *Gosudarstvennır deyteli kazahskih hanstv. Han Jantöre (1759-1809)*, Almatı. Kazak hanları ve sultanlarının arışvlerden alınan 8 mektubunun asıl nüshaları yer almıştır.

AYLYAN, Z., ABUSEYTOVA, M., (2007), *Sbornik arhivnih dokumentov po istorii Kazaxsko-kitayskiih otnoşenii v tsinskii period*, 2. Cilt, Pekin. Burada Çin Halk Cumhuriyeti arşivinden derlenmiş Kazakistan'ın 'Devrim Öncesi' tarihiyle ilgili belgelerinden daha önce bilinmeyen Kazak han ve sultanlarının Çağatayca, Oyrat ve Mançu dillerinde Sincan yöneticilerine gönderilmiş 6 diplomatik belge yer almıştır. Bunlardan dördü Abılay Han'a, diğer ikisi Abulfeyiz Sultan'a aittir. Ayrıca yazışmaların tıpkıbasımı, Kazakça tercümesi ve mektubun içeriğiyle ilgili bazı açıklamalar yer almıştır. bk. KC BA, *Kazaxstan tarihi turalı Kitay derektmeleri, Tsın patşalık davirinin muragat kujattarı*, (2006), 3.cilt., Almatı. ABUSEYTOVA, M., EJENHANULI, B., MUMİNOV, K., BAZILHAN, N., (2009), *Kitay handığı men Tsın patşalığının sayasi-diplomatyalık katınastarı turalı Kitay muragat kujattarı [= Kazakça'daki Resmî Yazışmaların Stili]*, 1.cilt, Almatı.

MARTİN V., MAVKANULI T., (2009), Nineteenth Century Kazak Correspondence with Russian Authorities: Morpheme Analysis and Historical Contexttualization, *Central Eurasian Studies Review*, Vol 8 N1, s.21-28. Orta Cüz hanı Cengiz Valihanov'ın 1832 yılında Sibirya Kazakları askeri bölüğünün komutanı binbaşı İ. M. Şvabski'ye gönderilen mektubun orijinaliyle beraber, Rusça ve İngilizce çevirileri üzerinde incelemeler yaparak Çağatayca yazılı metindeki sözcüklerin farklı okunuşlarını açıklanmıştır. Ayrıca, yeni ve eski çevirilerin sözcüksel yapısını

* bkz. <https://issuu.com/alınurqoja/docs/100-quijat> [Erişim Tarihi: 07.08.2018].

tespit ederek orijinal ve çeviri metinlerin karşılaştırmalı tarihî yapısını ve sözdizimsel özelliklerini ortaya koymuştur.

NODA, J., ONUMA, T. A., (2010), *Collection of Documents from the Kazakh Sultans to the Qing Dinasti*, Tokio. Bu çalışmanın birinci bölümünde Orta Cüz hanları tarafından yazılan 16 mektubun tıpkıbasımıyla İngilizce tercümesi yer almıştır. Ayrıca Çin temsilcileri tarafından Orta Cüz hanlarına Mançu dilinde karşılık olarak yazılan yazışmaların İngilizce tercümesi karşılaştırılarak incelenmiştir. Derleme çalışmasının diğer üç bölümünde ise, Orta Cüz hanlarıyla Sincan valileri arasındaki diplomatik yazışmalar üzerinde yapılan açıklamalara yer verilmiştir.

MAMIRBEKOVA, G. M., (2012), *Eski kazak tilinin jazba nuskaları*, Şapagat-nur, Almatı. Bu çalışmada XVIII-XIX. yüzyıllardaki Kazak hanlar, sultanları ve batırlarına ait yazışmaların asıl nüshaları ve çevriyazıları verilmiştir.

EROFEEVA, İ., (2014), *Epistolyarnoe Nasledie Kazahskoy Pravyaşey Eliti 1675-1821*, Abdi, Almatı. Kazak hanlarının resmî yazışmalarının asıl nüshalarıyla Rusça çevirilerini bir araya getirip konuyla ilgili ayrıntılı bilgiler vermiştir. 2009 yılında Kundakbaeva tarafından hanlara ait yazışmaların çevirileri yer almıştır; bk. KUNDAKBAEVA, (2009), *Pisma kazaxskogo hana Nurali Orenburgskomu gubernatoru İ.A.Reynsdorpu vo vremya otkoçevki kalmikov v Cungariyu 1770-1771, İstoriçeski arhiv I*, Moskova, s.201-211.

ABDİLAŞİMULI, D., (2016a), *Cungu birinşi tarihi muragatında saktalğan kazakşa kujattar*, Eltanım, Almatı. Çin arşivlerinden bulunan Kazak hanlarına ait Çağatayca, Tunguz-Moğol ve Mançu dillerinde yazılan 173 tarihî belge yer almıştır.

Kazak hanları ve sultanlarının resmî yazışmaları üzerine kaynak yayınlarının dışında araştırma-inceleme yayınları da bulunmaktadır. Bunlar yayın yıllarına göre şöyle sıralanabilir:

LEVŞİN, A. İ., (1832), *Kirgizo-kazaçix ord i stepey*, 3 cilt, St.Petersburg. Kazak halkının XVIII. yüzyılların sonuna kadarki eski tarihini, coğrafi konumunu ve kültürünü anlatmış; eserin 2. ciltinde Kazak hanlarıyla ilgili resmî belgeler yer almıştır.

VELYAMİNOV-ZERNOV, V. V., (1853-1855), *İstoriçeskie izvestiya o kirgiz-kaysakax i snoşeniyax Rossii s Sredney Azyu so veremen konçini Abul-Xayh hana (1748-1765)*, 1-2 Cilt., Ufa; Ebü'l-hayr handan sonraki Rus-Kazak ilişkileri hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Türkiye'de bu konuda O. Doğan araştırmıştır; bk. DOĞAN, O., (2002), Rusya'nın Orta Asya'ya Yönelik Siyasetinde Kazak Hanlıklarının Önemi (XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı), *Tarih Dergisi* 37. DOĞAN, O., (2004a), Orta Asya Hanlıklarının Çarlık Rusya'nın Tabiiyetine Girmeleri Hakkında Bazı Belgeler, *Tarih Dergisi* 39. DOĞAN, O., (2004b), Tevkel Han Dönemi (1582-1598) Kazak Hanlığının Siyasî Durumu, *Türk Dünyası Araştırmaları* 155. DOĞAN, O., (2004c), Kazakistan'ın Siyasî Yapılanma Süreci ile İlgili Belgelerin Tanıtılması, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12. DOĞAN, O., (2005a), Türkistan (Orta Asya) Tarihi ile ilgili Belgeler, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* 49. DOĞAN, O., (2015b), Küçük Cüz (Orda) Kazak Hanlığı'nın Çarlık Rusyası'nın Tabiiyetine Girmesinin Rus Belgelerine Göre Değerlendirilmesi, *Orta Asya ve Kafkasya Tarihi, XVI. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*. DOĞAN, O., (2005c), 'Küçük Orda Kazak Hanlığının Güney ve Kuzey Komşularıyla İlişkileri

(1734–1742)', *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*. s. 38.

VYATKİN, M., (1948), *Materialı po istorii Kazahskoy SSR (1741-1751 godı)*, 2. cilt, İzd-vo Akademii Nauk SSSR, Moskova-Leningrad. Burada resmî dilin özellikleri araştırılmıştır. 1999 yılında Himasova tarafından araştırılmıştır; bk. HIMASOVA, F. (1999), *Funksonirovanie i razvitie starotatarskoy delovoy pismennosti (XVI-XVII vv.)*, Kazan Üniversitesi Yayını, Kazan.

SIZDIKOVA, R., (1984), XVIII-XIX ğ. ğ. *Kazak adebi tiliniñ tarihi [= XVIII XIX. yüzyıllardaki Kazak Edebi Dilinin Tarihi]*, Mektep, Almatı. Resmî yazışmaların dil özellikleri araştırılmıştır.

ÖMİRBAEV, E. (2007), *Eski kazak jazba ülgilerindegi leksika-semantikalık jane söz-jasamdık erekşelikter (XV-XVII gasırdagı jazba eskertkişter materialdarı boyınşa)*, Doktora Tezi, Türkistan: Yesevi üniversitesi. Resmî yazışmaların fonetik, yapı ve kelime bilgileriyle ilgili araştırmıştır.

BEYSEMBİYEV, T., (2007), *Sredneaziyatskii (çagatayskii) tuyrki i ego rol v kulturnoy istorii Evrazii (vzglyad istorika)*, Tuyrkologičeski sbornik, Moskova. XVIII - XIX. yüzyıllardaki Orta Asya'daki yazı dilinin özellikleri araştırılmıştır. Bunlarla ilgili Ahmetjanov, Asembayulu ve Ergaziyeva tarafından yapılan araştırmalar bulunmaktadır; bk. AHMETJANOVA, A., (2006). *Osobennosti yazıka pamyatnikov pismennosti XVIII - XIX. vv. (na materiale perevodnih dokumentov kazahsko-ruskih otnoşenii)*, Doktora Tezi, Almatı. ASEMBAYULU, E. (2006). *Kulturno-İstoričeskie problemi kazahskii pismennosti*, Doktora Tezi, Almatı. ERGAZİYEVA, N., (1972), *Formirovanie i razvitie ofisialno-delovoy reçi v kazahskom yazıke*, Doktora Tezi, Almatı: AH KazSSR. Dilbilimi Enstitüsü.

ABIKENOVA T., (2007b), *'Kazak tilindegi epistolıyarlık stil'*, Bilim, Almatı. Burada Resmî yazışmalarının stilini araştırmıştır. Buna benzer araştırmalar 2007 yılında Abikenova'nın tez çalışmasında ve 2012 yılında Altıngujinova tarafından incelenmiştir; bk. ABIKENOVA T., (2007a). *Lingvističeskie osobennosti Kazahskogo epistolıyarnogo stilya [= Kazak Yazı Stilinin Dilbilimsel Özellikleri]*, Doktora Tezi, Almatı: Farabi üniversitesi. ALTİNGUJİNOVA, G. (2012), *'Epistolıyarlık stildiñ zertteluwi men funksionaldık stilder jüyesindegi ornı' [= Yazı Stilinin Araştırılması ve Fonksiyonel Stil Sistemindeki Yeri]*, *Pedagogikalık Almanah*, N2, Almatı.

SULTANGALİEVA, G.S., (2009), *Deytelnost tatarskix perevodçikov, tolmaçey Orenburgskoy pograniçnıy komissii v kazaxskoy stepi (XVIII-XIX vv)*, *Nauçnyy Tatarstan (Gumanitarnie nauki. Turkologiya)*. s.125-139. XVIII-XIX. yüzyıllardaki Tatar ve Orenburg sınır bölgesindeki çevirmenlerin Kazak topraklarındaki faaliyetleriyle ilgili yazmıştır.

BELTENOV, J., (2010), *'XVIII-XIX. Gasırlardagı Kazaktıñ Han Sultandarınıñ Resmi Jane Jeke Hat Kujattarındağ Koldanılgan Arab Sözderi'* (2010), *KazUU Habarşısı*, Şığıstanu Seryası, N1(50), Almatı, s. 108-113. Kazak Hanlarına ait resmî yazışmalarda yer alan Arapça ve Farsça kelimeler hakkında araştırmıştır.

ABDİLÂŞİMULI, D., (2016b), *Eski kazak jazba tili*, Eltanım, Almatı. Kazak Hanlığı dönemindeki yazı dilinin özellikleri araştırılmıştır.

SONUÇ

XVI-XIX. yüzyıllarda Kazak hanları ve sultanları tarafından komşu ülkelere ve temsilcilerine yazılan resmî yazışmalar çeşitli arşivlerde bulunmaktadır. Bunlarla ilgili kaynak yayınları ve araştırmalar, ilk zamanlarda Rus Çarlığı döneminde yapılmış; Sovyetler Birliği döneminde devam etmiştir. Kazakistan'ın bağımsızlığından sonra, Kazak hanları ve sultanlarının yazışmalarını toplamak amacıyla çalışmalar yapılmaya başlanmış; böylece farklı ülkelerin arşivlerinde bulunan resmî yazışmalar derlenmiş, daha önce bilinmeyen belgeler de ortaya çıkarılmıştır.

Çeşitli bilim alanları için, XVI-XIX. yüzyıllarda Kazak hanları ve sultanlarının resmî yazışmalarını araştırmak çok önemlidir.

KAYNAKLAR

- Karatay, O., (2006), *Tarih-i Reşidî*, Selenge, İstanbul.
- Erofeeva, İ., (2014), *Epistol'yarnoe Nasledie Kazahskoy Pravyaşey Eliti 1675-1821*, Abdi, Almatı. [= 1675-1821 Yıllarındaki Kazak Yönetici Elitlerinin Yazı Mirasları]
- İbragimov, S. K.; MINGULOV, N.N.; PİŞULİNA, K.A. & YUDİNA, V.P., (1969), *Materialy po istorii kazahskih hanstv XV-XVIII vekov (İzvlечение iz persidskih i turskih soçinenii)*, Almatı, 1969,s.195
- Kıdıralı, D., (2008), *Atımdı Adam koyğan son*, Taymas, Almatı.
- Tulibaeva, J. M., (2001), *Kazahstan i Buharskoe Hanstvo v XVIII-per. Polovine XIX v.*, Almatı.